

INDRUKKEN VAN HET INTERNATIONALE HISTORISCHE CONGRES TE WENEN
(29 augustus - 5 september 1965)

Nieuwe Rotterdamse Courant, 2 oktober 1965

Ruim tweeduizend historici uit 49 landen congresseerden in het begin van deze maand [september] in Wenen. Het twaalfde internationale historische congres (eens in de vijf jaar vindt zulk een bijeenkomst plaats) is in meer dan één opzicht van grote betekenis geweest: door zijn op de moderne ontwikkelingen gerichte themakeuze, door de welwillende, conciliante sfeer waarin de historici uit het Westen en het Oostblok met elkaar discussieerden.

De plaats van samenkomst Wenen heeft misschien indirect die sfeer gestimuleerd. Wenen, vanouds ontmoetingspunt der nationaliteiten, wil een bemiddelende factor zijn binnen ons continent. En waren de actuele vraagstukken die op het congres ter sprake zouden komen, als nationalisme en internationalisme, federalisme en tolerantie, niet reeds traditionele problemen van de Donaumonarchie?

De opening van het congres geschiedde in de Weense opera door de Oostenrijkse president. In zijn toespraak deed president Jonas een beroep op de historici, de oorzaken en de samenhang van de catastrofale gebeurtenissen van de recente geschiedenis aan te wijzen en hierover de jeugd naar waarheid in te lichten. De geschiedenis is de collectieve herinnering en het collectieve geweten van de mensheid. De historici kunnen daardoor bij uitstek werkzaam zijn in het belang van de vrede.

Daags daarna begonnen in het universiteitsgebouw de sectievergaderingen van het congres. Naast tal van specialistische onderwerpen, waarvan de geschiedenis van het verzet de meeste aandacht trok, kwam een beperkt aantal "grands thèmes" aan de orde. Doordat de sectievergaderingen grotendeels gelijktijdig gehouden werden, diende men een individuele keuze te maken.

Aan de discussies lagen rapporten ten grondslag, die in vier delen druks *) enige tijd tevoren aan de deelnemers waren toegezonden. Daaronder waren ook verscheidene van marxistische auteurs; in het algemeen kan men trouwens zeggen, dat op iedere sectievergadering marxistische sprekers optraden. Vorige congressen (Rome 1955, Stockholm 1960) waren vaak strijdperken, waar het tot heftige

woordenwisseling kwam; ditmaal was er wel eens een incident, maar het geheel kenmerkte zich door een serieus pogen te zoeken naar een zij het nog zo smal gemeenschappelijk fundament. Duidelijk blijkt dit ook uit het besluit, het eerstvolgende congres (1970) in Moskou te houden.

Toch zal men zich afvragen, of er een reële overeenstemming te bereiken valt. Ontegenzeggelijk worden er in de Oosteuropese landen werken gepubliceerd die om meer dan alleen hun materiaal voor ons van belang zijn. De nadruk op de sociale factor, bijv. in het proces van de dekolonisatie mag door geen Westerse historicus worden veronachtzaamd. Het schematische evenwel waarmee de marxistische geleerden deze component hanteren (ik denk aan het rapport van prof. Gouber en prof. Miller (Moskou): *Changements politiques et économiques dans les pays d'Asie et d'Afrique au XXe siècle*) onthult duidelijk het politieke oogmerk de nationale en de sociale strijd aan elkaar te koppelen.

De aanwezigheid van de marxistische historici was nog in een ander opzicht leerzaam. Afgezien van enkele figuren met een kennelijk grote speelruimte, zoals Gouber, was er een hele groep afhankelijke existenties, erg "linientreu", vaak nerveus tijdens hun voordracht. Hun betoog stond geheel op papier. De tekst was blijkbaar al thuis, op hun instituten, opgesteld en zij waren verplicht die in extenso voor te lezen.

Nu was een ochtend- of middagvergadering met twintig interventies niets bijzonders, en er was daarom een tijdslimiet ingevoerd, maar terwijl een Westerse geleerde in staat was zijn mening kort en zakelijk samen te vatten, waren de Oosteuropese sprekers eindeloos aan het woord. Beleefdheidshalve liet men hen uitspreken. Zo'n zitting had daardoor wel eens wat weg van een communistisch partijcongres.

Wel waren er onafhankelijke klanken te beluisteren uit wat wij gewend zijn te noemen de Oosteuropese satellietstaten. De Hongaar Tokody bijv., die volmondig toegaf, dat de langdurige theoretische verstarring van het marxisme nu aan het wijken was. De Roemenen, die in overeenstemming met hun eigen partijlijn sterke nadruk legden op het specifiek-nationale van historische ontwikkelingen, ook van de verwezenlijking van het socialisme. Zij waarschuwden voor mechanische generalisering. Deze uitingen te kunnen registreren is hoopgevend.

Boeiend trad de confrontatie Oost-West aan de dag in de discussies over het thema *L'évolution de la pensée historique au milieu du XXe siècle*. Nadat het onderwerp was ingeleid door de charmante mevrouw

Netsjkina (Moskou), hield de vergadering zich bezig met haar basisrapport, dat uit marxistisch gezichtspunt de Westerse geschiedfilosofie kritiseerde, die als scepticisme werd veroordeeld. "Theorieën die het bestaan van een objectieve historische waarheid ontkennen, dienen om de angst van de conservatieve machten voor de wetten der geschiedenis te sussen." Wat momenteel gaande is, is echter een enorme opbloei van de historische wetenschap en met name haar fundering als "science", haar ontwikkeling tot exacte wetenschap.

Terecht merkte naar aanleiding hiervan Kotowski (West-Berlijn) op, dat de vraag, in hoever de geschiedwetenschap een exacte wetenschap kan zijn, in Duitsland al in de vorige eeuw is overwogen; de Russische bijdrage bewijst slechts, welk een achterstand de marxistische geschiedenistheorie heeft; hij verklaarde zich in dit verband tot alle samenwerking bereid. Ook Lozek (Oost-Berlijn) achtte daadwerkelijke coöperatie mogelijk en wenselijk; het is echter illusoor te denken, dat marxisme en niet-marxisme in de toekomst op een hogere trap van ontwikkeling te verzoenen zouden zijn. Van Godechot (Toulouse) en Gottschalk (Chicago) kwamen voorts nog belangrijke bijdragen over de actuele stromingen in resp. de Franse en de Amerikaanse geschiedwetenschap.

In haar slotwoord dankte mevrouw Netsjkina voor de geanimeerde discussie, die haar eens te meer bewezen had, welk een grote vlucht de geschiedwetenschap aan het nemen is, en dat de humanitaire wetenschappen zich aan de exacte wetenschappen blijken aan te passen. Haar critici hield zij voor: herlees ons rapport. Grappig was, dat dit optimistische slotwoord kennelijk van tevoren was opgeschreven, om aan het eind van dit debat te worden uitgesproken.

Kon bij zo'n methodologisch onderwerp nog wel eens verzocht worden: laten we praten over la pensée historique en niet over la pensée politique en histoire - uitgesloten was dit bij contemporain-historische onderwerpen als La décolonisation, La participation des classes populaires aux mouvements nationaux d'indépendance. Hier dringt zich als het ware de ideologische tegenstelling zo sterk op - daar het om deels nog onvoltooide processen gaat - dat men de geschiedwetenschap zelf als historisch agens werkzaam ziet.

Pièce de substance was het onderwerp Dekolonisatie van het reeds genoemde rapport van Gouber en Miller. Hun analyse van de veranderingen, politieke zowel als economische, in de koloniale gebieden van Azië en Afrika was uiteraard typisch marxistisch, maar

toch zo voorzichtig geredigeerd, dat er een bekorende werking van zou kunnen uitgaan op niet-Westerse intellectuelen.

Het 19de-eeuwse kolonialisme leed, aldus Miller, aan zijn eigen tegenstrijdigheden: als vorm van kapitalistische uitbuiting vernietigde het in de koloniën de binnenlandse markt, het remde er de economische en sociale ontwikkeling en conserveerde er de feodale structuur. Toch ontstond er in weerwil van de koloniale politiek een klasse die aandeel kreeg in de kapitalistische ontwikkeling: de "nationale bourgeoisie", en daarnaast het proletariaat. De "nationale bourgeoisie" was een progressief element in de antikoloniale strijd, al was er een richting, die sociaal behoudend was en het effect van massabewegingen vreesde.

De grote cesuur in de ontwikkeling vormt 1917, het jaar van de socialistische revolutie in Rusland. Voordien bestond slechts het kapitalistische systeem: de antikoloniale strijd werd gevoerd binnen het kader van de kapitalistische produktiewijze. Zich niet langer onderwerpen aan het vreemde kapitaal, de weg inslaan naar een eigen kapitalistische ontwikkeling - dat was het enige dat vóór 1917 openstond. Van nu af is er echter een alternatief, is het voor de volken die bezig zijn zich te bevrijden van het koloniale juk mogelijk de weg van het kapitalisme te vermijden en zich met steun van het nieuwe, socialistische systeem te ontwikkelen. Tweespalt tekent zich nu af binnen de "nationale bourgeoisie". - Het rapport vermeed echter deze klasse aan te vallen!

Tegen de schematiserende aanpak van de Russische rapporteurs verzetten zich verscheidene sprekers. Met name de situatie in Afrika viel huns inziens niet te vergelijken met die in de Aziatische landen: er was in Afrika bijv. geen uitgesproken klassentegenstelling tussen de "educated class" en het proletariaat. Ook de Roemeen Constantinescu insisterde op de ongelijkheid van de ontwikkeling in de diverse landen en beriep zich daarvoor op een (onuitgegeven) stelling van Lenin.

Abdelmalek (Parijs) verwierp het begrip "nationale bourgeoisie"; dit was nog een conceptie van Stalin. Het onderscheidt onvoldoende de conservatieve en nationalistische groepen. "Bourgeoisie" dient men veel meer sociologisch te differentiëren: er is wel degelijk een sectie van de bourgeoisie die de strijd voortzet. Haar probleem is dat van haar contact met de massa's,

Daarover handelde een ander rapport van het congres: La participa-

tion des classes populaires (masses et cadres) aux mouvements nationaux d'indépendance en Orient et en Occident. Dit rapport, dat onder leiding van prof. Labrousse (Sorbonne) werd besproken, was door een internationale commissie voorbereid. Op een bijeenkomst in Tunis in het begin van het vorige jaar had men een groot aantal basisrapporten van afzonderlijke landen verwerkt tot vier syntheses: Azië, Afrika, de Arabische landen en Europa. Het thans voorgelegde eindrapport zou daaruit algemene conclusies trekken.

Deze werkwijze is illustratief voor de manier waarop men tegenwoordig vraagstukken op het gebied van de vergelijkende geschiedenis aanpakt. Het vruchtbare van zo'n internationale samenwerking bleek ook tijdens de bespreking in Wenen. Het viel alleen op dat "l'Afrique Noire" door Europeanen was vertegenwoordigd.

De voornaamste bevindingen van het rapport waren:

1. de voorwaarde van een vaag nationaal bewustzijn, het toebehoren tot een bepaalde groep, of dit nu uit eigen verkiezing geschiedt (voluntaristisch natiebegrip, sinds de Franse Revolutie), of op grond van vermeende historische, etnische, linguïstische verwantschap (organisch natiebegrip, vnl. in Centraal-Europa);
2. in afhankelijke gebieden verzet tegen het vreemde element, besef van economische uitbuiting, maar vaak meer nog een conflict met de geïmporteerde cultuur en religie, renaissance van de traditionele cultuur (Hindoe, Islam, "Négritude" in Afrika).
3. vormgeving aan dit verzet in geheime genootschappen, religieuze en etnische groeperingen, vakverenigingen, politieke partijen; overgang van een etnisch naar een nationaal bewustzijn, verg. de omstandigheid dat de huidige nationale grenzen in vrijwel alle gevallen bepaald zijn door de koloniserende mogendheden;
4. als gevolg van de economische exploitatie vaak samengaan van nationale en sociale emancipatiebewegingen, deze versterken elkaar cumulatief, volgens prof. Labrousse; zij kunnen elkaar echter ook doorkruisen (internationale arbeiderssolidariteit), het is dan de vraag van de prioriteit van één van beide;
5. vaak stimulerende invloed van buitenaf, bijv. van Japan op de Aziatische volken na zijn overwinning op Rusland in 1905, van de negers in de Verenigde Staten op het Panafrikanisme, voorts de Arabische solidariteit;
6. aan het slot van het rapport wordt een eerste poging gedaan tot periodisering van de ontwikkeling, volgens de vergelijkende

methode.

Mijzelf lijkt deze vorm van teamarbeid bijzonder nuttig. Hij veronderstelt echter een zekere overeenstemming ten aanzien van de interpretatie en de daarbij te gebruiken terminologie. Hoever wij daarvan soms nog verwijderd zijn, leerde wel het debat over Fragen der Evolution und Revolution in der Weltgeschichte.

Het betrof hier een bijdrage van Oostduitse zijde, waaraan het Zeitschrift für Geschichtswissenschaft zelfs een Sonderheft gewijd had. Het was te voorzien, dat dit vraagstuk de gemoederen in beweging zou brengen. Het woord revolutie is te geladen dan dat men er genoeglijk over zou kunnen causeren. Het komt er dus op aan dit begrip te "ontmythiseren", ons los te maken van de fascinatie die van het woord uitgaat.

Spini (Florence) wees op de herkomst van het begrip uit de astronomie; pas met de Glorious Revolution van 1688 heeft het begrip een positieve inhoud gekregen. Hetzelfde geldt voor evolutie, dat in de 19de eeuw een positieve waarde kreeg. Men moet deze begrippen historiseren, er geen hogere betekenis aan geven, die er niet inherent aan is.

Waardig was op die bijeenkomst ook het betoog van Snell (Ver. Staten): een oproep tot samenwerking van marxisten en niet-marxisten. Tot de Oosteuropese historici zei hij: "Throw away your Marxist dogmas." In dezelfde zin uitte zich ook Talmon (Jeruzalem). Hoe is het mogelijk, vroeg deze zich af, dat een doctrine van 120 jaar geleden nu nog absolute geldigheid zou hebben? Ons is verteld, dat Stalin alles wist. En nu?

Talmon onderkende twee enorme krachten werkzaam in de geschiedenis der 19de en 20ste eeuw: nationalisme en socialisme. Nationalisme is de sterkste van deze twee. In 1917 is gezegd: de tijd van de nationale staten is voorbij: men verwachtte toen een wereldrevolutie. Het huidige rapport probeert nationalisme en socialisme te vereenzelvigen; anders gezegd nationalisme te vangen onder socialisme, deze factor te absorberen.

Dezelfde geluiden hoorde men ook bij de bespreking van het rapport van Hans Kohn (New York): Nationalism and internationalism in the 19th and 20th centuries. Met veel zin voor nuance waagde Kohn zich aan een periodisering: van ca. 1750-1850 verdroeg nationalisme zich zeer wel met internationalisme (Weltbürgertum); van 1850-1945 zijn beide een absolute tegenstelling, al wijzigen zich de fronten: tot 1914 is het

nationalisme een instrument van de heersende klassen tegenover de internationale solidariteit van de socialistische beweging, na 1914 wordt het nationalisme volksbeweging, maar is in zijn extreme vormen (fascisme) nog sterk afkerig van internationaal overleg; doch sinds 1945 blijkt het nationalisme weer verenigbaar met het internationalisme, het is de tijd van het pan-nationalisme (United Nations).

Algemeen was de waardeering voor de synthese van Kohn. Slechts Zjoekow (Moskou) viel hem aan. De bourgeoisie, zo zei hij, creëerde in haar eerste fase een quasi-internationalisme, in haar strijd tegen het feodalisme, maar later bleek haar chauvinistische gezindheid. De opkomst van de arbeidende klasse daarentegen was gebaseerd op internationale solidariteit. Z.i. waren internationalisme en socialisme onafscheidelijk.

Hoe onzakelijk deze bewering was, bleek even later, toen de Roemeen Popescu Puturi de harmonie van nationalisme en socialisme zong. Bijna woordelijk herhaalde hij de theses van partijleider Ceausescu op het congres van de Roemeense communistische partij in juli jl.: "De natie is als historische vorm verre van achterhaald; zij vindt in het socialisme pas de voorwaarde, zich volledig te kunnen realiseren en handhaven."

Paradoxalerwijze was het daarna een Tsjech die Kohn verweet veel te sterk te generaliseren. De historici uit de Oosteuropese satellietstaten bleken vaak de overtuigendste pleiters voor een individualiserende, differentiërende beschouwingwijze.

De dialectiek van naties en klassen gaf nog veel stof tot debat. Er waren ook nog andere sectievergaderingen die ik heb bezocht: over federalisme en de federale staat, over politieke vraagstukken van Wereldoorlog I, waar de polemiek Fischer-Ritter verder werd uitgevochten (hiervan deed Paul Sethe verslag in Die Zeit van 10 september), enzovoort. Ik heb mij willen beperken tot wat persoonlijke impressies, die vooral één ding in het middelpunt stellen: de wens te komen tot één geschiedenis. Dat is nl. de grote betekenis geweest van dit congres: de geest van humane welwillendheid, het openstaan, ondanks een sterke diversiteit van overtuigingen. Het congres was daardoor een forum van Oost en West.

* Comité International des Sciences Historiques. XIIe Congrès International des Sciences Historiques. Vienne 29 août - 5 septembre 1965.

Rapports, 4 vols. Verlag F. Berger & Söhne, Horn / Wien. Een vijfde deel, Actes, is 1967 aldaar verschenen.

** Karl Dietrich Erdmann, Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques, Göttingen 1987. Over Wenen 1965: S. 344-352; aldaar S. 347: "Jozef Kowalski (Warschau) glaubte 'sogar scharfe ideologische Meinungsverschiedenheiten zwischen den sozialistischen Ländern' erkennen zu können, die es erforderlich machten, 'einen neuen Weg zu bahnen' mit Hilfe einer 'aufs Neue' vorgenommenen Analyse und Wertung. Ein österreichischer Teilnehmer und Kenner der osteuropäischen Geschichtsliteratur [H.Rumpler] zog aus solchen Beobachtungen den Schluß, daß man sich gerade in Kreisen der Historiker Ostmitteleuropas nonkonformistisch der 'Wandlungen innerhalb der marxistischen Historiographie' bewusst werde. Vielleicht beruhe zum erstenmal 'das Bestreben nach ideologischer Auflockerung der Fronten auf Beidseitigkeit', und Wien, so fügte er hinzu, sei der geeignete Ort gewesen, dies zum Ausdruck kommen zu lassen."